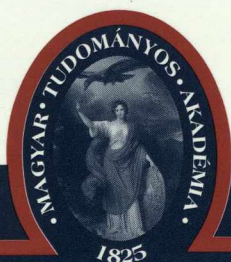

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

MTA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

Igazgató: Kiefer Ferenc

1068 Budapest, Benczúr u. 33.

Telefon: 351-0413

Fax: 322-9297

Postai cím: 1399 Budapest, Pf. 701/518

E-mail: kiefer@nytud.hu

Honlap: <http://www.nytud.hu>

Tudományos Tanács. Elnöke: Herman József

Kutatók száma: 67

az akadémikusok száma: 3

a tudomány doktori és az MTA doktorainak száma: 9

a kandidátusok száma: 12

a PhD-fokozattal rendelkezők száma: 1

a 35 év alatti kutatók száma: 13

PERIODIKÁK:

Acta Linguistica

Általános Nyelvészeti Tanulmányok

Analecta Linguistica

Beszéd kutatás

Magyar Nyelvőr

Nyelvtudományi Közlemények

Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes

Linguistica. Series B. Documenta

Linguistica. Series C. Relationes

Working papers in the theory of grammar

TUDOMÁNYOS RÉSZLEGEK:

Alkalmazott Nyelvészeti Osztály, Élőnyelvi Osztály, Fonetikai Osztály,

Korpusznyelvészeti Osztály, Lexikográfiai és Lexikológiai Osztály,

Nyelvművelő Osztály, Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztály,

Orientalisztikai Osztály, Strukturális és Általános Nyelvészeti Osztály,

Új Magyar Tájszótár Munkacsoport, Uráli Nyelvek Osztálya.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Nyelvtudományi Intézet

Írta

Kiss Lajos

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST • 2000

Szerkesztőbizottság

Beck Mihály, Bodnár György, Glatz Ferenc (elnök), Kónya Sándor (lektor),
Láng István, Pritz Pál, Szász Zoltán, Teplán István, Tolnai Márton,
Burucs Kornélia (titkár)

Szerkesztő

GLATZ FERENC

A szerkesztő munkatársa

Pritz Pál

Olvasószerkesztő

Pótó János

ISBN 963 508 235 5 ö

ISBN 963 508 257 6

Kiadja

a Magyar Tudományos Akadémia

Felelős kiadó: Burucs Kornélia

Kiadói szerkesztő: Kovács Éva

Nyomdai munkálatok: Akaprint Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Freier László

Készült 1,41 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

Az intézet előzményei és alapítása

A Nyelvtudományi Intézet 1949. szeptember 12-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézményeként alakult meg. Szervezett keretek között működő elődje az a Nyelvtudományi Munkaközösség volt, amely 1949 márciusában a Kelet-európai Tudományos Intézet kötelékébe tartozó Magyarságtudományi Intézet nyelvészeiből (Benkő Loránd, Deme László, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Sulán Béla) jött létre Deme László vezetésével. Az önálló Nyelvtudományi Intézetté való átalakítás határidejét a Magyar Tudományos Tanács Társadalomtudományi Szakosztálya 1949. június 30-án jelölte meg, s igazgatónak Telegdi Zsigmondot, az Országos Könyvtári Központ elnökét javasolta, „aki – szól az indoklás – nemcsak orientalisztikában jártas, hanem indogermanisztikában és általános marxista nyelvtudományban is, és akinek marxista műveltsége biztosítaná, hogy az Intézet megfelelő irányban dolgozzék”. A Nyelvtudományi Intézet más kutatóintézetekkel együtt 1951 elején a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kötelékéből az 1949-ben átszervezett Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeteinek hálózatába került át.

A nyelvészet iránt komolyan érdeklődő diplomások sokáig csupán kivételesen kerülhettek olyan helyre, ahol nyelvtudományi ismereteiket továbbfejleszthették volna. Zömük örülhetett, ha középiskolai tanárként, könyvtárosként, magánhivatalnokként, közigazgatási tisztviselőként helyezkedhetett el, tehát olyan beosztásban, ahol a nyelvtudománynak vagy egyáltalán semmi, vagy csak igen csekély hasznát vehette, azzal csak magánkedvtelésként foglalkozhatott. Többé-kevésbé állandó nyelvészeti munkaközösséget mindössze azok a nagy tapasztalatú középiskolai tanárok alkottak, akiket azzal a feladattal osztottak be a Magyar Tudományos Akadémia állandó Szótári Bizottságához, hogy ott az 1898. december 9-én tervbe vett *Nagyszótár* számára cédu-lázzák ki a fontosnak ítélt nyomtatott forrásokat. Az egyetemeken a nyelvészeti tanszékeken csupán nyugdíjjogosultság nélküli tanársegédi státusok léteztek, amelyek nem kecsegtettek reményteljes jövővel. Ebben az áldatlan helyzetben nagy fontossága volt az 1904-ben alakult Magyar Nyelvtudomá-

nyi Társaságnak, amely összefogta és munkára ösztönözte az egész országban szétszóródott nyelvész érdeklődésű, különböző foglalkozású kutatókat. A társaság érdeme az is, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozó kutatók száma idővel olyan tekintélyesre nőtt, hogy már gondolni lehetett akár önálló nyelvtudományi kutatóintézet felállítására és nagyszabású nyelvészeti program kidolgozására is.

A két világháború közötti korszak vége felé már alakult is néhány, az egyetemi tanszékektől némileg független nyelvészeti kutatóhely,¹ de ezek az intézmények is egészen minimális létszámmal – legfeljebb három-négy függetlenített kutatóval – dolgoztak, és kutatásaik köre is meglehetősen szűk volt (például Debrecenben és Kolozsvárott is lényegében alig terjedt túl a nyelvjáráskutatás és a helynévgyűjtés területén).

Kétségtelen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti hálózatának kiépítésében a Szovjetunió tudományos és oktatási rendszeréhez való igazodás politikai szándéka volt a legfontosabb tényező. Ez azonban magával hozta a Magyar Tudományos Akadémia szerepkörének kiszélesedését és a korábban a tudományos kutatómunka középpontjaiként is működő egyetemi tanszékek óhatatlan háttérbe szorulását is. A magyar nyelvtudomány 1949 előtti korszakára a jelentős egyéni sikerek (például *Magyar történeti mondattan*, *Bevezetés a fonológiába*, *Szamosháti szótár*, *Magyar szófejtő szótár*) mellett torzóban maradt nagy vállalkozások (*Magyar etymologiai szótár*, *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*), beváltatlan ígéretek (*Nagyszótár*) és kényszerűen szüneteltetett munkálatok (például a magyarországi középkori latinság szótára) is jellemzők voltak. Számos sürgető munka (magyar nyelvatlasz, korszerű értelmező szótár, nyelvművelő kézikönyv, magyar leíró hangtan eszközfonetikai alapon stb.) jóformán tervbe sem vettetett. Az efféle, a magyar nyelvtudomány nagy adósságainak tekinthető alapművek java része csakis kollektív munkával, főfoglalkozású nyelvész kutatók összefogásával készülhetett volna el. Ám hogy a rendszerint hosszú távú kollektív munka ne váljon szürke rutinná, feltétlenül biztosítani kell a csoportokban foglalkoztatott kutatók számára az egyéni alkotótevékenység lehetőségét is.

Éppen ilyen alkotóműhelynek ígérkezett nyelvész kutatóink számára az 1949-ben alapított és 1951-ben a Magyar Tudományos Akadémiához kapcsolt Nyelvtudományi Intézet, az első országos nyelvészeti kutatócentrum. Keletkezése idején a magyar tudomány és felsőoktatás irányításában kulcsszerepet játszott a Magyar Tudományos Tanács (1948–49) és annak Pártkollégiuma. Mindkét testület elnöke Gerő Ernő, a Társadalomtudományi Szakosztály titkára

¹ Így például Debrecenben a Népnyelv-kutató Intézet, Kolozsvárott az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztálya, Budapesten a Magyarságtudományi Intézet.

Gerőné Fazekas Erzsébet, a Társadalomtudományi Szakosztály nyelvészügyekben illetékes szakelőadója Fónagy Iván volt. A Nyelvtudományi Intézethez ő közvetítette a felsőbb direktívákat. A Magyar Tudományos Tanács nyelvtudományi aktívájának 1949 novemberében tagjai voltak: Beke Ödön, Csongor Barnabás, Deme László, Fónagy Iván, Herman József, Kálmán Béla, Kőhalmi Katalin, Lakó György, Rubinyi Mózes, Tamás Lajos, Szabó Dénes, Telegdi Zsigmond, Uray Géza. Egy másik, ezzel csaknem azonos összetételű, pártontkívtíli szakembereket is nagyobb számban magában foglaló aktíva 1949 márciusában mint az MTA Nyelvtudományi Intézet Aktívtája ülésezett.

Az intézet kiadványai

1950 májusa előtt a Szovjetunióban nagy befolyást élveztek és erőszakosságuk folytán valósággal „arakcsejevi rendszert” teremtettek N. J. Marr (1865–1934) leningrádi kaukazológus nyelvész tanítványai, akik az új nyelvelméletnek vagy – a mesterükről – marrizmusnak elnevezett nyelvészeti irányzatot képviselték. Felfogásuk szerint a nyelv a társadalom ideológiai viszonyait kifejező felépítmény része, és mint ilyen osztályjellegű; minden nyelv valamennyi szava négy hangkomplexumra vagy elemre (szal, ber, jon, ros) vezethető vissza; a nyelvi változások a nyelvek kereszteződése eredményeképpen jönnek létre, és az egyes nyelvek régi szerkezeti felépítésük robbanásszerű megváltozása útján fejlődnek (stadialitás). Kényszerűen a tudományokban is abszolút tekintélynek számító, a tudomány korifeusaként dicsőített J. V. Sztálin 1950. évi beavatkozása derített fényt arra, hogy a par excellence marxista nyelvelméletként propagált marrizmus minden egyes tétele gyökeresen hamis.

Az intézet még kezdeti időszakát élte, amikor végig kellett kínlódnia a marrizmus regnálásának utolsó szakaszát és a sztálininak elkeresztelt, alapjában véve újat nem hozó, de bizantinizmussal, citatológiával terhelt időszakot. A vezető pozícióban lévő magyar nyelvészek ideológiai befolyásoltságát, elméleti irányultságát legjobban a Nyelvtudományi Intézet akkori kiadványsorozataiban követhetjük nyomon. Az intézet első, sokszorosítással előállított kiadványsorozata a Telegdi Zsigmond igazgatótól jegyzett *Szovjet Nyelvtudomány* volt, amelynek 1950 első felében négy száma jelent meg. Mivel az intézet akkori vezetősége Marrnak és tanítványainak elméleteit a marxizmus adekvát nyelvtudományi alkalmazásának tekintette, a *Szovjet Nyelvtudomány* a Marr-féle tévtan legfőbb magyarországi terjesztőjévé vált. Ezen az sem sokat változtatott, hogy a kiadvány helytel-közzel közzétett a Marr-féle tanításoktól független, komoly tudományos jelentőségű cikkeket is.

Az intézet a *Szovjet Nyelvtudomány* megszüntetése után – ugyancsak Telegdi Zsigmond igazgatótól jegyeztetve – új kiadványsorozatot indított *A Nyelvtudományi Intézet Közleményei* (NyIK) címen. A formájában, tartalmában és szerkesztési elveiben megújulást ígérő NyIK 1950-től 1956-ig élt. Elsődleges céljaként a Sztálin beavatkozása nyomán új szakaszba lépett szovjet nyelvészet eredményeinek a közvetítését vállalta, magyar viszonylatban pedig az intézet általánosabb érdekű eseményeiről és az intézetben folyó munkálatokról is beszámolt. A NyIK állandó bibliográfiai rovatot is nyitott. Ebben egy-egy lényeges műre vagy tudománytörténeti eseményre vonatkozó aktuális bibliográfiai anyagot tettek közzé, valamint az első számban a Sztálin nyelvtudományi cikkeire vonatkozó válogatott bibliográfiát. A VI–VII. évfolyam tartalma némileg már változatosabb a korábbiaknál, de a szovjet kapcsolódású közlemények túlsúlya nem szűnt meg.

A NyIK 1956. évi csonka évfolyama (VII/1. 1956. április) után hét év szünet következett. 1963 októberében *Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Közleményei (új folyam)* főcímmel Király Péter igazgatóhelyettes felelős szerkesztőségével felújították a sorozatot. Az új sorozat terve abban különbözött a régiétől, hogy minden naptári évben külön bibliográfiai kötettel számolt, amely az 1961-es tárgyévvel kezdődően a magyar nyelvtudomány évi kurrens bibliográfiáját tartalmazta. A többi szám az intézetben folyó munkálatokról tájékoztatott volna, ezekkel kapcsolatos elvi, módszertani cikkek formájában is. Ám a tervnek ez a második része nem valósult meg. A megindult új sorozat tényleges címe, *A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája*, tökéletesen fedte a tartalmát. Kiváló, színvonalas kiadványsorozat volt. Nagy kár, hogy mindössze öt évfolyam látott belőle napvilágot. Megszűnésének az volt az oka, hogy a munkálatok „motorja”, Uray Géza súlyos betegsége miatt kimaradt a munkaközösségből.

Számos nyelvtudományi folyóirat, sorozat szerkesztősége volt vagy van ma is az intézetben. Ilyenek az *Acta Linguistica*, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, *Analecta Linguistica*, *Beszédkutatás*, *Magyar Nyelvőr*, *Nyelvtudományi Közlemények*. Jelenleg saját sorozatok a következők: *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes* (tartalma: új kutatási eredmények, konferenciák előadásai) – *Linguistica. Series B. Documenta* (tartalma: nyelvi dokumentumok, szöveggyűjtemények, adattárak, további kutatások alapjául szolgáló források) – *Linguistica. Series C. Relationes* (tartalma: azoknak az előadásoknak a szövege, amelyeket a nyelvtudomány jeles művelői meghívott előadóként tartottak a Nyelvtudományi Intézetben) – *Working papers in the theory of grammar* (tartalma: nyelvtanelméleti kutatások eredményei).

Vezetők és irányzatok

Egy tudományos intézmény személyi összetételét, kutatási rendjét, fejlesztésének irányát jelentősen befolyásolhatja a mindenkori igazgató tudományos érdeklődése, személyisége, szellemi habitusa. Az intézet élén öt évtized alatt hat igazgató váltotta egymást. Az első, Telegdi Zsigmond orientalista (közelebbről iranista, hebraista) és általános nyelvész volt. Kiválasztásában imponáló nyelvi, nyelvészeti tudása, rendkívüli műveltsége mellett bizonyára döntően esett latba marxista elkötelezettsége, fenntartás nélküli politikai lojalitása. Gyakorlatilag helyettesként működött mellette Herman József.

Telegdi Zsigmondot a sztálini nyelvészeti cikkek utáni időszakban, 1951-ben az újgrammatikus alapú hagyományos nyelvészet nézeteit valló, tekintélyes tudós, Németh Gyula turkológus, a magyar őstörténet kutatója váltotta fel. Másfél évtizedes igazgatósága alatt jelentős kollektív munkák születtek. Kényesen ügyelt arra, hogy színvonalas kutatók dolgozzanak a Nyelvtudományi Intézetben, s nem riadt vissza az elbocsátásoktól, a „minőségi cseréktől” sem. Az intézetben ekkortájt (többnyire Telegdi Zsigmond által) tartott, továbbképzésnek hívott elméleti előadásokon egyre több szó esett F. de Saussure, majd N. Chomsky és mások nyelvészeti nézeteiről is. Kezdett érvényre jutni Szépe György inspiráló képessége és a magyar alaktantól a nyelvpolitikáig terjedő tág nyelvészeti horizontja is. Lotz János szervezésével megindult a nyugati kapcsolatok kiépítése. Ennek első eredményét az angol–magyar kontrasztív nyelvészeti program jelentette. Ford-ösztöndíjasok utaztak az USA-ba, és egyre fontosabbá vált a nyelvészek körében is az angol nyelv ismerete.

Németh Gyula után 1966-ban Tamás Lajos romanista, a balkáni filológia művelője került az igazgatói székbe. Liberális vezetési elveket vallott, utat nyitott a modern nyelvtudományi irányzatoknak, őrizte az intézet épségét. 1967-ben megmentette a Fónagy Iván külföldre távoztával vezető nélkül maradt Fonetikai Osztályt az elsorvadástól. Ám 1966-ban a kiváló Ruzsiczky Évát egy koncepció perben tanúként történt kihallgatása miatt felsőbb szervek nyomására az intézetből elbocsátották, és kandidátusi fokozatától is megfosztották.

1974-ben Hajdú Péter, az uráli összehasonlító nyelvészet művelője, az uráli népek őstörténetének kutatója, a strukturalizmus híve került az intézet élére. Igazgatósága idején a nyelvészeti tevékenység az alkalmazott módszerek tekintetében egyre színesebb, változatosabb lett. Felélénkültek a viták. Fialat munkatársak bevonásával, a Fialat Nyelvészek Munkaközösségének megalakulásával meg-sokasodott a modern nyelvészeti irányzatok, a generatív-transzformációs nyelv-tanmodellek kutatása és azoknak a magyar nyelv leírására történő alkalmazása. Megújodott a tipológia, a kontrasztív és a matematikai nyelvészet tábora.

1982-től Herman József romanista és az általános nyelvészet művelője vezette az intézetet. Lendületesen folytatta a modern nyelvészeti irányzatok (a beszélt nyelv szociolingvisztikai indíttatású vizsgálata, strukturális magyar nyelvtan, fonológia és fonetika, számítógépes nyelvészeti vizsgálatok) meghonosítását, ugyanakkor hathatósan támogatta az akadémiai *Nagyszótár* munkálatait is. Könyvkiadási lehetőséget teremtett a Nyelvtudományi Intézetben számos kiadványsorozattal. Kiszélesítette a nemzetközi kapcsolatokat. Megbarátkoztatta a munkatársakat az alapítványi pályázatok rendszerével mint a tudományfinanszírozás új formájával.

1992 óta Kiefer Ferenc az igazgató. Elődeitől eltérően matematikai és fizikai képzettséggel is rendelkezik, egy évtizeden át az MTA Számítástechnikai Intézetében dolgozott, de szerkesztett magyar-svéd kéziszótárt is. Az általános nyelvészet művelőjeként főként a strukturális jelentéstan, a generatív morfológia és mondattan területén kutat. Megvalósította a munkálatok számítógépekkel való teljes körű ellátását. Erőteljesen támogatja a nyelvtanelméleti, nyelvészeti, élő nyelvi, gyermeknyelvi, neurolingvisztikai, korpusznyelvészeti stb. vizsgálatokat, de szem előtt tartja a magyar nyelvre és a finnugor nyelvekre vonatkozó alapkutatásokat is (a mai magyar nyelv története, uralisztikai adatbázis, elméleti és kísérleti fonetikai vizsgálatok, kisebbségi magyar nyelvhasználat, kétnyelvűség, a nyelv művelés gyakorlati és kutatási feladatai stb.).

Az Eötvös Collegium egykori diákjai közül feltűnően sokan kerültek felelősségteljes, többnyire irányító beosztásokba. Az intézet első évtizedeiben jobbára ők alkották azt a szellemi magot, amely elméleti és gyakorlati kérdésekben egyaránt a minőség és korszerűség eszméjét igyekezett képviselni.²

Általánosan igaz, de különösen az igazgatóváltások körüli „interregnumokban” volt szembe tűnő, hogy az igazgatóhelyettesek felelősségteljes, állandó készenlétet követelő munkakört töltöttek be, név szerint Lakó György, Lőrincze Lajos, Király Péter, Imre Samu (ügyvezető igazgatóként is működött), Kiefer Ferenc, Bakró-Nagy Marianne és Bánréti Zoltán. Az 1980–90-es években az igazgató és igazgatóhelyettes egyidejű távollétében alkalmankénti felkérésre Kiss Lajos látta el az igazgatói teendőket.

2 Collegiumi diák volt (a felvétel évszámának sorrendjében): Németh Gyula (1909), Tamás Lajos (1922), Ferenczy Géza (1923), Lakó György (1926), Országh László (1927), Gáldi László (1929), Kálmán Béla (1930), Szabó Dénes (1931), Martinkó András (1932), Balázs János (1935), Lőrincze Lajos (1937), Elekfi László (1938), Deme László (1939), Hajdú Péter (1941), Bakos Ferenc (1946), Herman József (1946), Dezső László (1948), Papp Ferenc (1948).

Kutatások az intézetben

Az intézet 1950-ben kialakított profilja hozzávetőleg két évtizeden át jórészt változatlan maradt. Legfőbb feladata a magyar és a finnugor nyelvészet fontos részterületeinek művelése mellett bizonyos nyelvméleti kérdések vizsgálata, általános nyelvészeti stúdiumok ápolása volt. A magyar nyelvtudomány első ötéves tervében (1950–54) is nagy szerep jutott a Nyelvtudományi Intézetnek. A mai magyar nyelv témaköréből az alábbiakat illesztette munkatervébe: *Nyelv-atlasz*; Kiss Géza kiadásra váró *Ormánsági Szótára*; a *Magyar Tájszótár* kiegészítése; földrajzinév-próbagyűjtések, csoportnyelvek vizsgálata; képes magyar értelmező szótár készítése, különös tekintettel a legmodernebb szókincsre (politika, gazdaságtan stb.); rendszeres magyar leíró nyelvtan; tüzetes magyar nyelvtan; a *Nyelvtörténeti Szótár* megújítása és kiegészítése; magyar történeti személynévszótár; az akadémiai *Nagyszótár* anyagának rendezése és hozzáférhetővé tétele; a kiadatlan rokonnyelvi gyűjteményeknek, Munkácsi Bernát vogul nyelvanyagának rendezése és kiadása; egy finnugor etimológiai szótár anyagának összegyűjtése és kiadásának előkészítése; a finnugor népekre és nyelvekre vonatkozó ismeretek összefoglalása; a szovjet nyelvtudomány ismertetése; a polgári nyelvészeti iskolák kritikája; a nyelvtudomány történetének elkészítése; nyelv és gondolkodás (1953-tól szerepelt a tervben); a szláv nyelvjárások nyelvatlaszának próbagyűjtései és munkálatai; szláv nyelvmlékek kataszterezése és kiadása.

Az első nyelvtudományi ötéves terv legfőbb jellemzője a tapasztalatlanságból fakadó túlméretezettség és az összességében teljesíthetetlen követelményeket támasztó maximalizmus volt. A terv számos pontja mégis megvalósult, ha nem is a tervben előírt módon és határidőre. A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* 1968 és 1977 között látott napvilágot hat terjedelmes kötetben (a Mutató pedig 1980-ban) kivételesen magas tudományos színvonalon. Az *Ormánsági Szótár* 1952-ben jelent meg. A *Magyar Tájszótár* kiegészítése céljából Bárczi Géza kezdeményezésére a Debreceni Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén már 1950 júniusában megindult, majd az ELTE II. Számú Magyar Nyelvészeti Tanszékén, valamint a Nyelvtudományi Intézetben folytatott gyűjtőmunkát 1960. december 31-ével lezárták, s hozzáfogtak az *Új Magyar Tájszótár* megszerkesztéséhez, amelynek eddig három kötete jelent meg.³ A tervezett egykötetes képes magyar értelmező szótárból a valóságban *A magyar nyelv értelmező szótára* lett (1959–62) hét kötetben, de képek nélkül. Ebből fejlesztették ki a *Magyar értelmező kéziszótárt* (1972) egy kötetben, immár képekkel. 1962-re Tompa József szerkesztésében elkészült *A mai ma-*

3 I. kötet (A–D) Budapest, 1979., II. kötet (E–I) Budapest, 1988. és III. kötet (K–M) Budapest, 1992.

gyar nyelv rendszere, a *Leíró nyelvtan* két kötete. A magyar szókészlet finnugor elemei három kötetéhez (1967–1978) külön Szómutató (1981) is járult.

Alighogy befejeződött egy-egy kollektív munka, nyomában indult az újabb. 1961-ben kezdődtek el A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának munkálatai az ELTE I. Sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékével együttműködve. 1967–76-ban megjelent a háromkötetes mű, amelyet IV. kötetként 1984-ben *Mutató* egészített ki. A nagy sikerű mű tömörített, sőt bizonyos mértékben továbbfejlesztett, kétkötetes német nyelvű változata 1993–95-ben hagyta el a nyomdát, 1997-ben külön kötetben regiszterrel is kiegészülve. A finnugor (uráli) etimológiai vizsgálatok is folytatódtak: 1988-ban jelent meg két kötetben az *Uralisches etymologisches Wörterbuch*, kiegészítője mint III. kötet a *Register* (1991). Az intézetben készült el az első korszerű magyar írói szótár, a *Petőfi-szótár*, Petőfi Sándor életművének szókészlete (I–IV. 1973–87). A magyar történeti alaktan forrásműveként 1965-ben megjelent A *Bécsi kódex nyelvtana*. 1980–85-ben a közönség kezébe került a *Nyelvművelő kézikönyv (I–II.)* csaknem 2600 oldalnyi terjedelemben, majd 1996-ban a tömör *Nyelvművelő kéziszótár*. A Magyar Nyelvtudományi Társasággal együttműködve az intézet adja ki a *Régi magyar kódexek* sorozatot.

Számos más kutatás is kézikönyvszerű kiadvánnyal teljesedett ki. Ilyenek a *Magyar szinonímaszótár* (1978), a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1978, I–II: 1997), A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára (1989), A magyar nyelv történeti nyelvtana (az ősmagyar és ómagyar kor három kötetben: 1991, 1992, 1995), *Strukturális magyar nyelvtan* (I–II, 1992–1994), *Magyar ragozási szótár* (1994) stb. Némelyeket elvi-módszertani jellegű kollektív tanulmánykötetek egészítettek ki, pl. A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában (1962), Szótártani tanulmányok (1966), A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti és módszertani kérdései (1975).

Nemzetközileg is elismert elméleti és gyakorlati eredményeket értek el a Fonetikai Osztályon a percepciós fonetikai folyamatok kutatásában, valamint az alkalmazott fonetikában.

Az akadémiai Nagyszótár ügye egy évszázados vajúdás (meg-megindulás, nekilendülés, szüneteltetés, újraindulás, tervmódosítás stb.) után a végső megvalósulás közelébe jutott. A jelenleg érvényes tervek szerint történeti távlatokat mutató szótár lesz, amely a magyar irodalmi és köznyelv szavainak életét mutatja be eredeti példamondatokkal 1772-től napjainkig. A szótár forrásanyagául egy számítógéppel rögzített, korszerű adatbázis szolgál, amely jelenleg mintegy húszmillió szövegszót tartalmaz. Ezt az adatbázist jól kiegészíti az 1950-es évekig kézi cédulázással gyűjtött ötmillió cédulaarchívum, amely eddig is egyik fő forrása volt az utóbbi évtizedekben szerkesztett értelmező és etimológiai szótárainknak.

Kapcsolatok, konferenciák

Az intézet évtizedek óta irányítólag vesz részt a megyék szerint folytatott országos helynévgyűjtésben. Támogatja az olyan monumentális vállalkozásokat is, mint például a *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)*. Állandó fontos feladata az anyanyelvi, stilisztikai műveltség fejlesztése, a tudományág népszerűsítése is. Közönségszolgálatára rendelkezésre áll az írásban, telefonon vagy személyesen érdeklődőknek. Munkatársai rendszeresen tartanak nyelvművelő előadásokat, és részt vesznek a Rádió és a Televízió nyelvi műsorainak készítésében is.

A felsőoktatásban való részvétel jegyében a Strukturális és Általános Nyelvészeti Osztály munkatársai révén működik az ELTE–MTA elméleti nyelvészet szak és az elméleti nyelvészet doktori program. Ez utóbbinak létezik külföldi hallgatók PhD szintű részképzését angol tanítási nyelven megvalósító változata is. A munkatársak közül számosan oktatnak magyarországi és külföldi egyetemeken. Meghívottként előadásokat és egyetemi kurzusokat is vállalnak több külföldi egyetemen.

Az intézet jelentős tevékenységet folytat hazai és nemzetközi tanácskozások, vitaulések, szimpóziumok, konferenciák szervezésében is. Így 1961. március 29–30-án a Művelődésügyi Minisztérium Nyelvtudományi Munkaközösségével közös vitát tartott a nyelvtudomány elvi kérdéseiről, amelyet *strukturalista vita* néven szoktak emlegetni. Az a jelentősége, hogy teret nyitott a Saussure hatására keletkezett új kutatási irányoknak, kiváltképpen a strukturális és matematikai módszerek alkalmazásának, valamint a generatív szemléletnek. A legkülönbébb iskolákban kifejezésre jutó modern nyelvészeti irányzatok jelölésére alighanem ekkor hangzott el elsőnek nyilvánosan Szalai Sándor szociológus szájából a nejl-on-nyelvészet gyűjtőnév.⁴ E megjelölés inkább csak a szóban forgó irányzatok meghökkentő újdonságát emelte ki, s alig volt pejoratív konnotációja.

Kétnapos tudományos ülésszakot rendezett az intézet megalapításának 25. évfordulóján (1974. december 9–10-én). 1996 őszén az MTA I. Osztálya és az ELTE Bölcsészka az intézettel közösen tudományos ülést tartott Telegdi Zsigmond emlékére. Tudományos ülésen emlékezett meg a Fonetikai Osztály elhunyt kiváló munkatársáról, Vértes O. Andrásról 1997. október 1-jén. 1966 óta az intézet a Magyar Nyelvtudományi Társasággal közösen öt-hat évenként nagyszámú határainkon kívüli résztvevőt is vendégül látva rendezi meg a magyar nyelvészek nemzetközi kongresszusát.⁵ A számítógépes lexikográfia szakembereinek részvételével 1999-ben már ötödjére rendeztek az intézet munka-

⁴ Az MTA I. Osztálya Közleményei, 1961, 66.

⁵ 1966, Debrecen; 1972, Szeged; 1977, Nyíregyháza; 1983, Szombathely; 1988, Budapest; 1994, Eger.

társai nemzetközi konferenciát (COMPLEX '99). 1999. október 18–19-én az intézet alapításának 50. évfordulóján tudományos ülésszakot tartottak egykori és mai vezető munkatársaik, valamint külső szakemberek részvételével. 1999. november 18-án Balázs János emlékére rendeztek felolvasóülést Szombathelyen.

Az intézet szervezete

Az intézet szervezeti felépítése fokozatosan alakult ki. Kezdetben inkább csak munkacsoportok tevékenykedtek, mintsem osztályok. A kutatómunkában a magyar nyelvatlasz tervezése, előkészítése és próbagyűjtése állt a középpontban. Ehhez járultak egyéb, elsősorban magyar vonatkozású munkálatok (pl. fonetika), majd egymás után jöttek létre új osztályok. Később némelyek nevet változtattak vagy megszűntek. 1952-ben Magyar Osztály, Fonetikai Osztály, Idegen Nyelvek Osztálya, Finnugor Osztály, Értelmező Szótári Osztály működött az intézetben. 1954-ben került az intézethez a *Nagyszótár* cédulaanyaga, amely addig a Szótári Bizottság hagyatékaként az MTA székházában volt elhelyezve. 1973-ban hétre növekedett az osztályok száma: Magyar Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztály; A Mai Magyar Nyelv Osztálya; Általános Nyelvészeti Osztály; Szótári Osztály; A Finnugor Nyelvek Osztálya; Alkalmazott Nyelvészeti Csoport. Később az utóbbiból Strukturális és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály fejlődött, majd ennek egy részéből keletkezett az Alkalmazott Nyelvészeti Osztály. A Szótári Osztályból Lexikográfiai és Lexikológiai Osztály, a Finnugor Osztályból Uráli Nyelvek Osztálya lett, s Élőnyelvi Kutatócsoport szerveződött. Az intézethez került át az Orientalisztikai Munkaközösség.

1999 májusában az intézet szervezeti felépítése a következő: Alkalmazott Nyelvészeti Osztály, vezetője Réger Zita; Élőnyelvi Osztály, vezetője Kontra Miklós; Fonetikai Osztály, vezetője Gósy Mária; Korpusznyelvészeti Osztály, vezetője Váradi Tamás; Lexikográfiai és Lexikológiai Osztály, vezetője Gerstner Károly; Nyelvművelő Osztály, vezetője Szűts László; Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztály, vezetője Haader Lea; Orientalisztikai Osztály, vezetője Tőkei Ferenc; Strukturális és Általános Nyelvészeti Osztály, vezetője Komlósy András; Új Magyar Tájéskótár Munkacsoport, vezetője B. Lőrinczy Éva; Uráli Nyelvek Osztálya, vezetője Bakró-Nagy Marianne. A 10 tudományos osztály és a munkacsoport 70 kutatót foglalkoztat.

1999. március 19-én újjalakult az intézet Tudományos Tanácsa, melynek elnöke Herman József, tagjai: Benkő Loránd, Hajdú Péter, Kenesei István, Kiss Jenő, Kiss Lajos, Pléh Csaba, valamint Kiefer Ferenc igazgató és Bánréti Zoltán igazgatóhelyettes.

Címek, díjak, kitüntetések

Az intézet 1949. évi megalakulásakor négyen már az MTA levelező vagy rendes tagjai voltak azok közül, akik pályájukat az intézetben folytatták és ott teljesítették ki: Gáldi László (levelező tag 1942-től, tanácskozó taggá visszaminősítve 1949-ben, tagsága post mortem 1989-ben helyreállítva), Lakó György (levelező tag 1948-tól, rendes tag 1970-től), Németh Gyula (levelező tag 1922-től, rendes tag 1936-tól), Tamás Lajos (levelező tag 1940-től, rendes tag 1964-től). A Nyelvtudományi Intézetben való hosszabb-rövidebb működésük előtt, alatt vagy után választotta az MTA tagjai sorába a következőket: Benkő Loránd (l. t. 1965, r. t. 1976); Hajdú Péter (l. t. 1970, r. t. 1976); Hazai György (l. t. 1982, r. t. 1995), Herman József (l. t. 1982, r. t. 1987), Imre Samu (l. t. 1976, r. t. 1985), Kálmán Béla (l. t. 1973, r. t. 1981), Kiefer Ferenc (l. t. 1987, r. t. 1995); Kiss Lajos (l. t. 1998), Papp Ferenc (l. t. 1976, r. t. 1985), Tőkei Ferenc (l. t. 1973, r. t. 1985). A Nyelvtudományi Intézet külföldre távozott egykori jeles munkatársai közül a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja lett Fónagy Iván (1990), Rédei Károly (1990) és Honti László (1998). A nemzetközi megbecsülés és elismertség megnyilvánulásaként külföldi tudományos testületekben is ott találjuk az intézet tudósait.⁶

Jelentős kollektív munkák közreműködőjeként, fontos egyéni munkák szerzőjeként, egy-egy kutatási téma felelőseként az elmúlt fél évszázadban sokan oly meghatározó módon vették ki részüket az intézet sokrétű munkájából, hogy teljesítményüket értékes díjakkal jutalmazta a magyar állam vagy az MTA.⁷

6 Hajdú Péter a Suomen Akademia (Academy of Finland) tagja, Király Péter a Bálgarska akademija na naukite (Bulgarian Academy of Sciences) külső tagja, Telegdi Zsigmond a Sächsische Akademie der Wissenschaften külső tagja stb. Benkő Loránd az International Committee of Onomastic Sciences elnökségi tagja, Hazai György az International Union of Oriental and Asian Studies főtítkára, Herman József a Latin Nyelvészeti Kongresszusok Nemzetközi Állandó Tudományos Bizottságának tagja, Imre Samu az Atlas Linguarum Europae magyar nemzeti bizottságának elnöke, Réger Zita a Nemzetközi Gyermeknyelv-kutatók Szövetsége végrehajtó bizottságának tagja, Gósy Mária az International Speech Communication Association elnökségi tagja stb. Hajdú Péter az Uppsalai Egyetem, Kiefer Ferenc a Stockholmi Egyetem, Bereczki Gábor a Tartui Egyetem díszdoktora, s a felsorolást még folytatni lehetne.

7 Legmagasabb állami díjban részesültek: Benkő Loránd (Széchenyi-díj, 1996), Hajdú Péter (Széchenyi-díj, 1994), Németh Gyula (Kossuth-díj, 1948), Lőrincze Lajos (Állami Díj, 1970), Tamás Lajos (Állami Díj, 1973), Tőkei Ferenc (Állami Díj, 1970). Az MTA kitüntetettjeként Ecsedy Ildikó 1995-ben Eötvös József-koszorút kapott. Az Akadémiai Díjban részesítettek száma jelentékeny: Bakró-Nagy Marianne (1993), Balázs János (1982), Büky Béla (1996), Csúcs Sándor (1993), Deme László (1964), Farkas Vilmos (1964, 1978), Gerstner Károly (1996), S. Hámori Antónia (1978, 1996), Herman József (1964), Hexendorf Edit (1978),

Az intézetnek felsőoktatási intézményben is foglalkoztatott munkatársai közül számosan részesültek Széchenyi professzori ösztöndíjban: Bakró-Nagy Marianne (1998), Bánréti Zoltán (1998), Bródy Mihály (1997), Gerstner Károly (1999), Gósy Mária (2000), Haader Lea (1999), Kálmán László (1997), Kassai Ilona (1998), Kemény Gábor (1997), É. Kiss Katalin (1997), Komlósy András (1997), Kontra Miklós (1997), Siptár Péter (1998), Szende Tamás (1999).

A hivatalos kitüntetéshez kollegiális nagyrabecsülés is szokott járulni. A Nyelvtudományi Intézet egy-egy kimagasló kutatója iránt jubileumi emlékkönyvekben is kinyilvánították tiszteletüket és szeretetüket a munka- és pályatársak, barátok és tanítványok. Életének valamelyik fordulóján emlékkönyvet kapott Benkő Loránd (1991), Bereczki Gábor (1998), Dezső László (1997), Hajdú Péter (1993), Király Péter (1987), Kiss Lajos (1997), B. Lőrinczy Éva (1996-1997), Papp Ferenc (1991), Rédei Károly (1992), Szépe György (1996).

Az eddig említettekén kívül is számosan voltak és vannak, akiknek az intézetben végzett kiemelkedő munkájáról meg kell emlékeznünk. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhányuk neve: Balogh Lajos, Bańcerowski Janusz, Bese Lajos, Bolla Kálmán, Décsy Gyula, Éder Zoltán, Erdélyi István, Fabricius-Kovács Ferenc, Fodor István, Grétsy László, Gulya János, Hegedűs Lajos, Juhász József, Keresztes Kálmán, Korenchy Éva, Kovalovszky Miklós, U. Kőhalmy Katalin, Kubínyi László, Lőrincz László, Magdics Klára, Pap Mária, Petőfi Sándor János, Radics Katalin, J. Soltész Katalin, Szabolcsi Anna, Szilágyi Ferenc, Szőke István, Tompa József, Végh József és mások.

Végezetül szólnunk kell a gyakori, szinte egymást erő székhelyváltoztatásokról, amelyek jelentősen megterhelték az intézet működését. Az intézet a Puskin (korábban Esterházy) utcának ma Pollack Mihály tér nevű részén (10. szám, Festetics-palota) alakult meg, majd a Váci utca 11., később 12. alatt működött, egy részlegével a Zoltán utcában. Onnan a Szalay utcába költözött a Művelődésügyi Minisztérium épületébe, majd a budai Várba települt át, előbb a Szentháromság utcába (a Fonetikai Osztálya a Szentháromság térre), utóbb pedig a Színház utcába, a karmelita kolostor épületébe. Legújabb – remélhetőleg végleges – „kikötőjéül” a Benczúr utca 33. szám alatti akadémiai épület szolgál, ahová 2000 júniusa folyamán költözött.

Honti László (1993), Horváth László (1996), Imre Samu (1964), Károly Sándor (1964), Kelemen József (1963), Kiss Lajos (1978, 1991), B. Lőrinczy Éva (1964), Martinkó András (1979), H. Molnár Ilona (1964), O. Nagy Gábor (1968), Olasz Gábor (1999), Országh László (1963), Papp László (1978), Rédei Károly (1983, 1993), Ruzsiczky Éva (1964), K. Sal Éva (1993), Siptár Péter (1998), Szépe György (1964), Vértés Edit (1993), Zaicz Gábor (1996).

Fennállásának fél évszázada alatt az intézet a széles értelemben vett nyelvészeti kutatások hazai központi intézményévé fejlődött. Kitűnő szakembereket nevelt és foglalkoztatott, s ezek összefogott fogalmazási-szerkesztési munkájával nagyszámú értékes és időszerű művet bocsátott a szakértő körök és a széles olvasóközönség rendelkezésére. Egyre inkább törekedett a külföldön jelentkező nyelvtudományi elméletek és irányzatok, nyelvészeti technológiák megismerésére, ezek kritikai elemzésére, sőt gyakorlati alkalmazására. Támogatta és támogatja azokat az elméleti nyelvészeket, akik feladatuknak tartják a speciális nyelvészeti kutatást is. A továbbiakban is számos kiemelkedően fontos és mellőzhetetlen feladat vár még az intézetre (a *Nagyszótár*, az *Új Magyar Tájszótár* lezárása, a magyar hangarchívum rendbetétele, a nyelvtudományi bibliográfia stb.), és vállallnia kell a gyorsuló iramú élet során a nyelvtudományra váró új és új tennivalókat, állást foglalva a gyakorlatban felbukkanó nyelvi, kisebbségi nyelvi, nyelvi jogi, nyelvművelési (névadási, szövegalkotási stb.) kérdésekben és a szaknyelvek ügyében is.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

- Atommagkutató Intézet (Kovách Ádám)
Állatorvos-tudományi Kutatóintézet (Mészáros János)
Balatoni Limnológiai Kutatóintézet (Heródek Sándor-Elekes Károly)
Csillagászati Kutatóintézet (Balázs Lajos)
Filozófiai Intézet (Horváth Pál)
Földtudományi Kutatóközpont (Marosi Sándor-Póka Teréz-Verő József)
Irodalomtudományi Intézet (Bodnár György)
Jogtudományi Intézet (Péteri Zoltán)
Kémiai Kutatóközpont (Vinkler Péter-Szépvolgyi János-Tétényi Pál)
Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet (Szabó Dezső)
Közgazdaságtudományi Kutatóközpont (Kovács János Mátyás-Koltay Jenő-Ványai Judit)
Központi Fizikai Kutatóintézet (Bartha László-Gadó János-Gyulai József-Janszky József-Jéki László-Lukács József-Szabó György-Tompa Kálmán-Vértesy Gábor)
Mezőgazdasági Kutatóintézet (Veisz Ottó)
Művészettörténeti Kutatóintézet (Tímár Árpád)
Néprajzi Kutatóintézet (Flórián Márta-Paládi-Kovács Attila)
Növényvédelmi Kutatóintézet (Gáborjányi Richard)
Nyelvtudományi Intézet (Kiss Lajos)
Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet (Borhidi Attila-Galántai Miklós)
Politikai Tudományok Intézete (Balogh István)
Pszichológiai Kutatóintézet (László János)
Régészeti Intézet (Török László)
Regionális Kutatások Központja (Horváth Gyula)
Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet (Csirmaz Erzsébet)
Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (Strehó Mária-Szász Áron)
Szegedi Biológiai Központ (Chikán Ágnes)
Szociológiai Kutatóintézet (Tamás Pál-Tibori Tímea)
Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (Várrallyay György-Németh Tamás)
Történettudományi Intézet (Glatz Ferenc)
Világgazdasági Kutatóintézet (Inotai András)
Zenetudományi Intézet (Tallián Tibor)

A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézet-hálózata félszáz esztendő.

Az egyetemi oktatástól független kutatóintézetek tömeges alapítása a 20. századi tudományfejlődés eredménye. A 20. századé, amikor a kutatás a napi életfeltételeink újratermelésében és javításában – mind a technikai, mind az egészségügyi, mind a kulturális életkörülményeink újratermelésében – nélkülözhetetlenné lett. Nélkülözhetetlen, így kifizetődik a függetlenített főállású kutatók tömeges alkalmazása és adott célokra szerveződött kutatóintézetek létrehozása.

A századelőn mind az Egyesült Államokban, mind Európában kialakulnak a nagy kutatóközpontok. Európában a legismertebbek: a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (1911) és a francia CNRS (1939) kutatóhálózata. Magyarországon 1920 után alapítják az első kutatóintézeteket állami erőből, sajátos módon a társadalom-, mindenekelőtt a történettudomány területén. Ezt a természettudományok területén csak gyenge kezdemények követik – elsősorban a magánszférában. Az állami alapítású „tudományos nagyüzem”-et, amely a kor kultuszminiszterének, gróf Klebelsberg Kunónak volt az álma, majd paradox módon a szovjet rendszer valószínűsítette meg 1949 után.

A Szovjetunió a fejlett nyugati társadalmak termelési, katonai előnyét – tanulva a németek példáján – a tudományos kutatás intenzitásának erősítésével kívánta behozni. E célra kiterjedt kutatóintézet-hálózatokat hozott létre. Hasonló megfontolások vezették a szovjet megszállás alá került közép-kelet-európai államok tudománypolitikáját 1949 után. Közöttük a magyar tudománypolitikát is: nagy költségráfordítással, a már meglévő kis műhelyekre, kis kutatói közösségekre alapítva hoznak létre intézeteket. Egy részükben a közvetlen állami-hatósági feladatok teljesítéséhez szükséges alkalmazott kutatásokat folytatnak minisztériális felügyelet alatt, másik részük alapkutatási célokkal az Akadémia felügyelete alá kerül.

Az akadémiai intézethálózat létrehozásának ideológiai-politikai céljait már elmosta a történelem (1990). A politikai-gazdasági változások, mindenekelőtt a tulajdonviszonyok megváltozása, az állami közalkalmazottakat sújtó társadalmi válság pedig megrázta mind a természet-, mind a társadalomkutató intézeteket. A századelőn már felismert alapelv azonban érvényes maradt a politikai rendszer leváltása után is: az intenzíven működtetett tudományos nagyüzem a közösség termelési és kulturális erőkifejtésének első számú segítője, modernizációs motorja lehet.

Így gondolkodott az Akadémia vezetése 1990 után, amikor a rendszerváltozás viharaiiban megőrizte kutatóhálózatát. És ez az alapelv vezette az 1997-ben megindított intézetkonszolidációs programot, amelynek célja: az intézethálózatot a nemzetgazdaság, a nemzeti érdekek szolgálatában tartani; a piacgazdaság körülményeihez igazítani; megállítani a szétesést; megállapítani az államilag garantált kutatói létszámot, rendbe hozni az alapellátást, majd rendezni a kutatói béreket, korszerűsíteni a műszerellátottságot. És közben közös erővel korszerűsíteni a tudományos menedzsmentet...

Ennek a folyamatnak egyik része az a törekvésünk, hogy az intézetek készítsék el a maguk „önéletrajzát”. Mutakozzanak be a kutatói közösségeknek, az oktatói és a termelési szférának. És egyben – mint minden önéletírás közben teszi az ember – vessenek számot a maguk erejével, hiányosságaival, tennivalóival. Hogy magunk határozzuk meg, autonóm módon, korszerűsítéseink útjait, az új célok elérésének legeredményesebb módszereit.